

MICHAŁ DARIUSZ JAMROZY

badacz niezależny

 <http://orcid.org/0009-0003-1653-5050>

Zinowij Zinik — aspekt kulturowy emigracji w powieści *Grzybowstąpienie*

ZINOVY ZINIK — THE CULTURAL ASPECT OF EMIGRATION IN THE NOVEL *THE MUSHROOM PICKER*

Summary: Emigration is a worldwide and timeless phenomenon, regardless of its voluntary or forced nature. The study of emigration and repatriation has become a popular and widely discussed topic, as these phenomena can be dissected by many fields of study, such as history, cultural studies, literary studies, linguistics, religious studies, sociology, political science or even research in pedagogy. The article deals the work of the emigrant writer Zinovy Zinik in the field of literary studies, with reference to the author's interest in culture. This article is devoted to presenting Zinoviev Zinik's silhouette, discussing one of the author's most popular novels, *The Mushroom Picker*, which deals with the issue of cultural barriers between representatives of two different cultures. It also discusses emigration as a source of the author's literary concepts.

Keywords: Zinovy Zinik, emigration, *The Mushroom Picker*, cultural differences

ЗИНОВИЙ ЗИНИК — КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ЕМИГРАЦІЇ В РОМАНЕ *РУССОФОбКА І ФУНГОФІЛ*

Резюме: Еміграція — всесвітнє і вневременне явище, незалежно від її добровільного або вимушеного характеру. Вивчення еміграції і репатріації стало популярною і широко обговорюваною темою, оскільки ці явища можуть бути розглянуті з багатьох областей знань, таких як історія, культурологія, літературознавство, лінгвістика, релігієзнавство, соціологія, політологія і навіть дослідження в області педагогіки. В статті розглядається творчість письменника-емігранта Зіновія Зініка з урахуванням культурологічного інтересу автора. Настояща стаття присвячена представлення Зіновія Зініка і обговоренню одного з найпопулярніших романів автора — *Руссофобка і фунгофіл*, піднімаючого проблему розногласій між представителями двох різних культур. Згадується також тема еміграції як джерела літературних прийомів розгляданого автора.

Ключевые слова: Зіновій Зінік, еміграція, *Руссофобка і фунгофіл*, культурні відмінності

Pisarze każdej epoki literackiej, zarówno w Rosji, jak i na całym świecie, poruszają w swoich dziełach problemy społeczne swoich czasów, dając współczesnym czytelnikom możliwość zwrócenia uwagi na warunki ówczesnego życia. Wiek XX w historii Związku Radzieckiego był okresem ciągłego napięcia pomiędzy totalitarną władzą a zwykłymi obywatelami, pisarzami, naukowcami, którzy nie zgadzali się z decyzjami komunistycznej partii. Pierwsza fala

masowej emigracji, spowodowana zmianami politycznymi związanymi z rewolucją październikową, zmusiła znaczną część rosyjskiej inteligencji, naukowców, pisarzy, ale także zwykłych obywateli do opuszczenia kraju, ponieważ nie akceptowali oni przemian zachodzących w ich ojczyźnie. Druga fala emigracji, wywołana II wojną światową, była momentem w historii świata, w szczególności Europy, kiedy życie kulturalne i literackie stało się mniej aktywne, a wojna, która objęła niemal cały kontynent, zwiększyła liczbę przymusowych wysiedleń, co stanowiło w tamtym czasie główną przyczynę emigracji. Z kolei trzecia fala (zwana również polityczną), najważniejsza z punktu widzenia naszych rozważań, przypadła na lata 70. i 80. XX wieku, kiedy za rządów Leonida Breżniewa nastąpiła epoka zastoju. Sytuacja polityczna w ZSRR, cenzura, liczne represje i deportacje doprowadziły do narodzin grupy oporu — ruchu dysydenckiego. Znaczna część twórców tego okresu wykorzystała rozwój podziemia literackiego do nielegalnego publikowania antykomunistycznie zorientowanych utworów, zarówno w obiegu wewnętrznym, jak i zewnętrznym, poza granicami ZSRR, tj. w samizdacie i tamizdacie. Skala działalności ruchu dysydenckiego i podziemia literackiego pokazuje, na ile i w jaki sposób sytuacja polityczna w państwie wpływała na twórczość pisarzy, ściśle ukierunkowując problematykę poruszaną w ich dziełach.

Repatriant, dobrowolny emigrant trzeciej fali emigracji rosyjskiej

Okres trzeciej fali emigracji rosyjskiej charakteryzował się masowym wyjazdem wielu przedstawicieli inteligencji, działaczy sfery kultury i nauki, a przede wszystkim pisarzy ze Związku Radzieckiego. Do grona tego można zaliczyć Zinowija Jefimowicza Gluzberga, urodzonego w 1945 roku w Moskwie, obecnie posiadacza brytyjskiego obywatelstwa¹. Niegdyś uczęszczał do szkoły artystycznej dla dzieci, potem ukończył studia wyższe na Wydziale Matematycznym (kierunek: topologia) Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego. W czasie studiów nie zrezygnował z rozwoju swoich artystycznych zainteresowań, uczęszczając na zajęcia z krytyki teatralnej organizowane przez czasopismo „Teatr”². Działalność literacka Zinika rozpoczęła się ok. roku 1964, wraz z nastaniem w ZSRR prawie dwudziestoletniej epoki zastoju. Pisarzom tego okresu

¹ W. Kasack, *Leksykon literatury rosyjskiej XX wieku*, przeł. B. Kodzis, Ossolineum, Wrocław 1996, s. 729.

² A. Wołodźko, *Pasierbowie Rosji: o prozaikach trzeciej emigracji*, Warszawska Oficyna Wydawnicza „Gryf”, Warszawa 1995, s. 141.

początkowo mogło się wydawać, że złagodzona cenzura i zwiększona wolność literacka pozwolą na znaczący rozwój literatury, niemniej jednak tak się nie stało. Komunistyczna władza w ZSRR próbowała wykorzystać liberalizację ograniczeń w celu nakłonienia twórców do kreowania wyidealizowanego obrazu totalitarnego systemu. Bezustannie pilnowano, aby nikt w swoich utworach nie oczerniał otaczającego świata i w sposób prawdziwy nie przedstawiał problemów, z jakimi borykali się zwyczajni obywatele³.

Pierwsze utwory Zinika pojawiły się w 1965 roku — były to głównie publikowane w lokalnej prasie recenzje teatralne. Dekadę później, w roku 1975, zdecydował się na repatriację do Izraela, wykorzystując swoje żydowskie pochodzenie⁴. Co ważne, pisarz podkreśla, że jego wyjazd nie został wymuszony przez władze, a jego emigracja była całkowicie dobrowolna. Odczucia z nią związane wyraził w następujący sposób:

Но я не в эмиграции, я дома! У меня нет российского паспорта. Мне дали мою выездную визу — розовую бумажку — в один конец. Билет в одну сторону. И взамен попросили мой советский паспорт, разорвали его у меня на глазах и бросили в мусорную корзину. Больше я его обратно не просил. Я был убежден, что никогда не смогу вернуться⁵.

Pomimo oskarżenia o odmowę pełnienia służby wojskowej Zinik nie był represjonowany. W przeciwieństwie do innych pisarzy-emigrantów tego okresu nie identyfikował się jako dysydent, skłonny do publikacji nieprzychylnych dla władzy dzieł literackich⁶. Jako repatriant Zinik podjął się pracy tłumacza i komentatora radiowego, nie zarzucając rzecz jasna pracy twórczej. W 1976 roku wydał pierwszą powieść *Известия*, rok później opublikowany został utwór *Перемещенное лицо*⁷. Po dwóch latach życia w Jerozolimie od rosyjskojęzycznego oddziału radia BBC dostał propozycję pracy w Londynie, w rezultacie czego przeprowadził się do stolicy Anglii, stając się ekspatriantem. W nowym miejscu pracy Zinik otrzymał stanowisko redaktora programu *Новосту*

³ L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, *Historia Rosji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2005, s. 550–551.

⁴ W. Kasack, *Leksykon literatury rosyjskiej...*, s. 729.

⁵ K. Никитина, interview z Ż. Зиником, *Зиновий Зиник: Я может быть, и уехал, чтобы быть иностранцем*, Журнал Зима, 07.04.2015, <https://zimamagazine.com/2015/04/zinovij-zinik/> [20.08.2024].

⁶ K. Duda, *Zinowij Zinik (Rosjanin na emigracji)*, w: *Kultura literacka emigracji rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej XX wieku. Konteksty — estetyka — recepcja*, red. A. Woźniak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 343. (Zinowij Zinik w 1972 roku został oskarżony przez władzę o odmowę pełnienia służby wojskowej, niemniej jednak nie miało to wpływu na jego następne decyzje odnośnie do opuszczenia ZSRR, a także fakt ten nie wpłynął na dalszy rozwój literacki pisarza).

⁷ W. Kasack, *Leksykon literatury rosyjskiej...*, s. 729–730.

культуры, w którym zajmował się adaptacją twórczości rosyjskich pisarzy. Warto wspomnieć, że poza działalnością w radiu angażował się w tamtejsze życie literackie, współpracował jako krytyk z licznymi anglojęzycznymi czasopismami. Eseje i artykuły publikował m.in. w: „The Times Literary Supplement”, „The Spectator”, „The Listener”, „The Guardian” i „The Independent”⁸. Z uwagi na współpracę Zinika z anglojęzycznym środowiskiem literackim, znajomość języka angielskiego i przede wszystkim posiadanie przez pisarza brytyjskiego obywatelstwa można zaliczyć go również do grupy emigrantów-asymilantów, której przedstawiciele zaadaptowali się do życia na obczyźnie, przyjmując kulturę i obyczaje państwa, w którym zamieszkali. Przynależność autora do tej grupy ma istotne znaczenie zwłaszcza dla powieści *Grzybowstąpienie* (ros. *Руссофобка и фунгофил*), jako że Zinik wykorzystał w niej swoje obserwacje dotyczące emigrantów i dotyczących to środowisko barier kulturowych. W związku z udaną asymilacją, po wyjeździe z ZSRR i Izraela, twórca wydał zbiór esejów *У себя за границей*, którego sam tytuł jest już znaczący. Wspomina tam życie w Rosji, podkreślając swoją przynależność do grupy rosyjskich emigrantów, opisuje fenomen emigracji i problemy, z którymi spotykają się osoby opuszczające swoją ojczyznę. Warto zaznaczyć, że badacze opisują Zinika jako emigranta tylko w aspekcie jego zainteresowań literackich, odnoszących się do emigracji, ponieważ niezaprzeczalnie jest on w pełni zasymilowanym do życia w zachodniej rzeczywistości obywatelem Anglii⁹.

Zinik, mieszkając już w Wielkiej Brytanii, stale poszerzał swój dorobek literacki. W latach 80. ukazały się następujące tomy: *Ниша в пантеоне* (1981), *Уклонение от повинности* (1982), *Русская служба* (1983), *Руссофобка и фунгофил*¹⁰ (1985)¹¹. Łącznie na emigracji twórca opublikował osiemnaście utworów, które zostały przetłumaczone na wiele europejskich języków. Jego twórczość nie była szczególnie rozpoznawalna, a wydawane nakłady znacznie niższe niż innych pisarzy trzeciej fali emigracji rosyjskiej, takich jak: Aleksander Sołżenicyn, Wasilij Aksionow czy Josif Brodski. Niemniej jednak należy zwrócić uwagę, że jedna z najpopularniejszych powieści Zinika — *Grzybowstąpienie* — już dwa lata po publikacji została przetłumaczona na język angielski. Co interesujące, w 1993 roku brytyjski nadawca publiczny BBC zdecydował się na ekranizację dzieła

⁸ A. Wołodźko, *Pasierbowie Rosji...*, s. 141.

⁹ K. Duda, *Zinowij Zinik (Rosjanin na emigracji)...*, s. 343.

¹⁰ Powieść *Руссофобка и фунгофил* została wydana w polskim tłumaczeniu 1 stycznia 1994 roku pod tytułem *Grzybowstąpienie*.

¹¹ W. Kasack, *Leksykon literatury rosyjskiej...*, s. 729–730.

Zinika, dzięki czemu pisarz zdobył popularność wśród zachodniej publiczności¹². Pomimo niewielkiej liczby czytelników w Związku Radzieckim wspomniana powieść zwróciła uwagę Moskiewskiego Teatru Komедии i Dramatu, zwanego Teatrem na Tagance, w którym została wystawiona sztuka na jej podstawie¹³.

Prozę autora *Grzybowstąpienia* badacze charakteryzują jako nie najprostszą w odbiorze i podkreślają, że nie każdy jego czytelnik jest zdolny do analizy istoty powieści. Fabuła w twórczości Zinika odgrywa drugoplanową rolę w porównaniu z zarysowanymi w obrazach bohaterów procesami psychologicznymi. Zwrócenie uwagi na psychologiczne aspekty postaci stało się kluczowym zadaniem dla autora. Chciał przede wszystkim zobrazować sylwetkę emigranta i problemy, z jakimi spotka się na swojej drodze, żyjąc w obcym państwie¹⁴. Pomimo tego, że dzieła Zinika są przepełnione ironią, satyrą, samoanalizą zachowawczą i groteską, podkreśla on, że nie czuje się satyrykiem czy przedstawicielem postmodernizmu bądź realizmu, albowiem jego proza nie odpowiada kryteriom wymienionych nurtów. Mając na uwadze niejednorodny styl tej prozy, autora *Grzybowstąpienia* określa się jako pisarza eksperymentatora, dla którego najważniejszym aspektem w twórczości jest poszukiwanie własnego stylu, formy i słowa w nowym, paradoksalnym znaczeniu¹⁵.

***Grzybowstąpienie* — obraz emigrantów**

Jeden z najpopularniejszych utworów Zinika — *Grzybowstąpienie*, pierwotnie został opublikowany w języku rosyjskim w 1985 roku w Londynie. Czytelnik powieści poznaje małżeństwo Rosjanina — Konstantego, i Angielki — Cleo. Bohaterowie pierwotnie zdecydowali się zamieszkać w ZSSR, jednak w wyniku różnych okoliczności, które napotkali na swojej drodze, postanowili następnie przeprowadzić się do Anglii. Niezależnie od miejsca zamieszkania borykają się oni z problemami życia codziennego (ZSSR — Anglia). Tom jest ironicznym obrazowaniem zderzenia mentalności Rosjanina i Angielki, a także groteskowym przedstawieniem różnorodnych kultur Wschodu i Zachodu, prześmiewczo wydobywającym ich wady. Autor *Grzybowstąpienia* skupia się na odtwarzaniu procesów

¹² Р. Кацман, *Русско-израильская литература и «чудовищный двойник» (случай Зиновия Зиника)*, „Iudaea Russica” 2023, nr 2 (11), s. 11–14.

¹³ А. Wołodźko, *Pasierbowie Rosji...*, s. 141.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże, s. 145–146.

myślowych, które dotyczą nie tylko współczesnych dla postaci wydarzeń, ale również faktów z przeszłości. Główny wątek dzieła często przerywają retrospekcje — wspomnienia bohaterów, dzięki czemu twórcy udaje się budować holistyczny obraz ich mentalności, tożsamości i kultury narodowej¹⁶. Zinik wytyka wady dwóch narodów, posługując się postaciami drugoplanowymi, takimi jak Marga, Anthony i Pan Tadeusz, który z uwagi na swoje polskie pochodzenie przez pozostałych protagonistów nie jest traktowany ani jako przedstawiciel Zachodu, ani Wschodu¹⁷. Pan Tadeusz pełni funkcję łącznika pomiędzy dwoma różnymi narodami, jednakże wciąż dla pozostałych postaci jest w pewnym stopniu obcy ich kulturze. Zinik, tak jak i inni pisarze emigracyjni, podkreśla, że emigracja nie jest rozwiązaniem dotychczasowych problemów, z którymi człowiek spotyka się, żyjąc w ojczyźnie. Wyjazd za granicę, do innego państwa wiąże się z koniecznością zaadaptowania się w nowej rzeczywistości, przyjęcia języka i kultury nowego środowiska. Natomiast pełna adaptacja powinna odbywać się z zachowaniem dotychczasowej tożsamości kulturowej, bez odrzucenia wartości państwa przyjmującego¹⁸. W przypadku Kostii główną przyczyną problemów z adaptacją w Anglii jest posiadanie przez niego licznych cech *homo sovieticus*.

Uznaje się, że pierwszą osobą, która użyła wspomnianego terminu w negatywnym znaczeniu, był Aleksandr Zinowiew, dla którego *homo sovieticus* stał się synonimem moralnej degradacji człowieka. Dzięki niemu pojęcie to szeroko się rozprzestrzeniło, określając ten typ człowieka jako nieudany eksperyment socjalistycznej władzy, która zamiast stworzyć wyidealizowany wzorzec zachowania, wykreowała wyniszczonego przez totalitarną władzę człowieka o licznych negatywnych cechach. *Homo sovieticus* charakteryzował się głównie nieufnością, problemami z samodzielnością i podejmowaniem decyzji, podejrzliwością, biernością, apatią, oportunistycznym, pretensjonalnością, lenistwem i ogólnym brakiem zaangażowania¹⁹. Przedstawiony wzorzec człowieka jest rezultatem działań politycznych i ideologicznych władzy w ZSRR, a obywatele tego państwa, żyjąc w odizolowanym od reszty świata społeczeństwie, mieli ograniczone możliwości zapoznania się z zachodnią kulturą i jej wartościami.

¹⁶ K. Duda, *Przestrzeń fizyczna i bariery mentalne w doświadczeniu emigrantów rosyjskich („Grzybowstąpienie” Zinowija Zinika)*, „Politeja” 2019, t. 16, nr 1 (58), s. 378–379.

¹⁷ Zob. З.Р. Шарипова, *Национальные черты характера англичан, русских и башкир в формировании этнокультурной компетенции*, «Вестник науки» 2022, № 11 (56), s. 177–182.

¹⁸ K. Duda, *Przestrzeń fizyczna i bariery mentalne...*, s. 378–379.

¹⁹ W. Parniewski, *Homo sovieticus* (A. Zinowjew, M. Heller, J. Tischner), „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Literaria” 1995, nr 37, s. 135–136.

Zinik, wykorzystując w powieści wzorzec *homo sovieticus*, wykreował Konstantego, którego negatywne cechy uniemożliwiały asymilację w nowej rzeczywistości, w Anglii. Co więcej, wcześniej te same cechy przyczyniły się do podjęcia przez bohatera decyzji o opuszczeniu ojczyzny. Jego pretensjonalność i szereg nieporozumień doprowadziły do sytuacji, w której został dotkliwie pobity w czasie pracy. W obliczu zagrożenia, będąc zmuszonym bronić się przy użyciu dostępnych środków, posłużył się jedną z produkowanych tam konserw. Gdy pobity mężczyzna zdecydował się opuścić zakład, w którym doszło do tego groteskowego wydarzenia, został oskarżony o kradzież żywności. Wynikiem tego incydentu była utrata przez bohatera posady. Kumulacja problemów zawodowych i obawy przed możliwymi konsekwencjami wcześniejszych wydarzeń skłoniły Konstantego do wyjazdu z żoną do Anglii²⁰. W tym momencie ich role się odwróciły. Teraz to on zaczął borykać się z problemami życia na emigracji, z którymi wcześniej walczyła Cleo. Zinik przedstawia negatywne cechy bohatera, które utrudniają mu przystosowanie się do życia w obcym państwie. Po opuszczeniu ojczyzny jego nastawienie do wszystkiego, co zachodnie i wschodnie, drastycznie uległo zmianie. Przed wyjazdem Konstanty fascynował się zachodnią kuchnią, polityką, a jego stosunek do wschodniego ustroju zbliżony był do nastawienia przedstawicieli ruchu dysydenckiego. Tymczasem życie w obcym państwie stało się codzienną walką z zachodnią kulturą i tamtejszymi zwyczajami, ponieważ przy każdej rozmowie z przedstawicielami Zachodu mężczyzna czuł, że jego wartości i tożsamość kulturowa są zagrożone²¹. Ze względu na stałe poczucie zagrożenia Konstanty w pełni odrzucił wartości panujące w Wielkiej Brytanii. Warto zwrócić uwagę, że przykładowo zwykłe rozmowy o herbacie sprowadzane były do nerwowych odpowiedzi mężczyzny, w których próbował bronić swoich przekonań, pomimo że nikt go nie atakował. Kostia nie potrafił neutralnie rozmawiać z Cleo, Margą i Anthonym, stale podkreślał niedoskonałości angielskich zwyczajów i kultury. Ciągłe poczucie bycia ofiarą zachodniego społeczeństwa, całkowite odrzucenie zachodniej kultury i alienacja ze społeczeństwa doprowadziły do tragicznego finału.

Zinik w powieści *Grzybowstąpienie* zwraca również uwagę na problemy życia na emigracji przedstawiciela Zachodu — Cleo, która wraz ze swoim mężem pierwsze lata po ślubie spędziła w Związku Radzieckim. Przed ślubem z Konstantym kobieta

²⁰ Zob. R. Grzybowski, *Moralność komunistyczna jako konstytutywny składnik osobowości nowego człowieka (homo sovieticus)*, „Pedagogika. Studia i rozprawy” 2018, nr 2 (26), s. 326–330.

²¹ K. Duda, *Przestrzeń fizyczna i bariery mentalne...*, s. 379.

charakteryzowała się skrajnie lewicowymi poglądami, była zafascynowana Związkiem Radzieckim, o którym zdobywała informacje od swojej przyjaciółki Margi. To dzięki niej Cleo poznała w radzieckiej Rosji swojego przyszłego męża i jego przyjaciół, którzy przejawiali dysydenckie poglądy, stające się główną barierą między nimi. Wśród pozostałych barier dzielących przedstawicieli dwóch różnych kultur można też wymienić problemy komunikacyjne wynikające ze słabej znajomości języka rosyjskiego przez kobietę, ale także z nieznanomości kultury i obyczajów panujących w ZSSR. Na przykład fascynacja Rosjan przedwojenną angielską literaturą i zachodnim stylem życia wydała się Cleo całkowicie abstrakcyjna.

Между двумя туземцами, рвавшими друг у друга одну книгу, вспыхнул непонятный Клио спор: кто лучше — Фолкнер или Хемингуэй? Она смутно помнила имена этих двух довоенных писателей, которыми зачитывалась ее бабушка²².

Przytoczony cytat wyraźnie pokazuje, że bohaterka nie rozumie zachwyty Rosjan nad wspomnianymi angielskimi autorami, tak samo jak obywatele ZSRR w żaden sposób nie pojmują jej poglądów politycznych. Rozbieżność światopoglądów doprowadziła do izolacji Cleo od najbliższego grona przyjaciół jej męża, którzy w rezultacie przestali się również widywać z samym Kostią. Te codzienne życiowe sytuacje pokazują, jak trudne, a często niemożliwe, staje się dla obcokrajowca przezwyciężenie mentalnych granic dzielących dwa różne narody.

Emigracja jako koncepcja literacka

Zinik jako dobrowolny emigrant, dla którego chęć wyjazdu była silniejsza niż przywiązanie do ojczyzny, rodziny i przyjaciół, określa bezpowrotną emigrację jako poszukiwanie nowego doświadczenia²³. Twórca, w odróżnieniu od wielu innych pisarzy okresu trzeciej fali emigracji rosyjskiej, przedstawia swój wyjazd jako wolny od pobudek dysydenckich. Jego celem było stanie się „obcym”, zwykłym emigrantem. Jak przyznaje, dzięki wyjazdowi udaje mu się w pełni obserwować świat z innego punktu widzenia niż ten dotychczasowy, za czasów życia w ZSSR²⁴. Autor *Grzybowstąpienia*,

²² З. Зиник, *Руссофобка и фунгофил*, РУССЛИТ, Москва 1991, с. 23.

²³ К. Дуда, *Зини́й Зиник (Rosjanin na emigracji)*... , s. 344.

²⁴ Эмиграция как литературный прием. С писателем З. Зиником беседует обозреватель С. Тарошчина, «Литературная газета», 20.03.1991, с. 11, cyt. za: А. Wołodźko, *Pasierbowie Rosji*... , s. 144.

kreując postać Konstantego na podstawie własnych obserwacji otaczającej go rzeczywistości, przedstawia, jak człowiek pragnący wyjazdu ze swojej ojczyzny idealizuje to, czego faktycznie nie zna. Bohater powieści, mieszkając w Anglii, zaczyna odczuwać nostalgię za swoją ojczyzną, docenia to, co stracił, przestaje idealizować to, co było mu wcześniej nieznane. Scharakteryzowany jako przedstawiciel *homo sovieticus*, odczuwa strach przed nową otaczającą go rzeczywistością. Jako sposób obrony przed utratą jedyne, co mu pozostało po wyjeździe z ojczyzny — radzieckiej tożsamości kulturowej, tworzy traktat *Тоска по родине*²⁵. Dzieło Konstantego jest opisem wewnętrznych emocji, przedstawia samotnego, wyobcowanego człowieka, tęskniącego za Związkiem Radzieckim. Utrata ojczyzny porównana zostaje tu do bólu odczuwanego przy nowotworze czy dżumie i określona jako choroba wyniszczająca wszystkie pozostałe uczucia i myśli. Tak jak bohater jego tekstu Kostia obwinia za swoje cierpienie zachodnie społeczeństwo, w tym swoje najbliższe otoczenie, do którego należą Cleo, Marga i Anthony. Ów „traktat Rosjanina” stanowi pewnego rodzaju podsumowanie doświadczeń przedstawicieli Wschodu na emigracji²⁶.

W finale powieści Zinika ujawnia się trzecioosobowy narrator (po czym narracja zostaje zmieniona na pierwszoosobową) — jest nim inny Rosjanin, pisarz-emigrant, któremu udało się w pełni zasymilować w obcym państwie. Jego interpretacja traktatu Kostii mocno i wyraźnie oddaje istotę *Grzybowstąpienia*. Przywołajmy ten fragment:

Короче, в этом профессоре Похлебкине чувствовался чуть ли не самоанализ Константина, и все это тянуло бы на вполне сносный роман, если бы не перемежалось бесконечными философскими отступлениями и пересоленной символикой кулинарных рецептов, которые герой изучает в связи с биографией крепостного Апелеса. Эта навязчивая кулинарная символика должно подчеркнуть фундаментальные различия в восприятии мира в желудочном, то есть, согласно профессору, в религиозно-почвенном смысле, между Востоком и Западом. Герой Константина, естественно, пессимист, то есть считает, что роковая пропасть в этом понимании никогда не будет преодолена и что западный человек никогда не сможет понять, в чем прелесть вонючей воблы, точно так же, как русский человек не станет есть лягушек; то есть, мол, Пушкин останется непонятым для иностранцев точно так же, как Данте навсегда останется восхитительной загадкой для русских. Сближение двух культур, короче, совершенно безнадежное дело²⁷.

²⁵ K. Duda, *Zinowij Zinik (Rosjanin na emigracji)...*, s. 344–347.

²⁶ Тамże.

²⁷ З. Зиник, *Руссофобка и фунгофил...*, с. 232.

W przytoczonym cytacie możemy zauważyć, że Profesor Pochlebkina jako narrator-asymilant nie rozumie, dlaczego tacy ludzie jak Kostia decydują się na emigrację. Zinik zwraca uwagę, że większość osób wyjeżdżających za granicę żyje idylliczną wizją Zachodu, nie mogąc znieść realiów sowieckiej rzeczywistości. Zderzenie się z obcymi kulturą, językiem i obyczajami po jakimś czasie wywołuje jednak u nich tęsknotę za utraconą przeszłością. Postać Profesora, pisarza-emigranta, któremu udało się zasymilować w obcym państwie, przywołuje na myśl sylwetkę autora powieści, co sprawia, że narrator pełni także funkcję *porte-parole* Zinika. Z kolei interpretacja traktatu Konstantego służy jako komentarz do własnej powieści, odnoszącej się nie tylko do postaci głównego bohatera, ale również do innych pisarzy, którzy decydowali się na wyjazd ze Związku Radzieckiego, oczekując, że rozwiąże on wszystkie ich dotychczasowe problemy. Często jednak nie byli nawet w stanie nauczyć się języka swego nowego państwa, a co dopiero przyjąć jego kulturę i obyczaje.

Pierwotnie repatriacja, a następnie emigracja dały Zinikowi możliwość obserwowania wszystkich związanych z tym zjawisk i procesów. Twórca stał się zdystansowanym ich komentatorem. Powieść *Grzybowstąpienie* jest tego przykładem, jako że prezentuje szczegółowy obraz zderzenia kultur i uczucia wyobcowania. Wyjazd z ZSSR spotęgował u pisarza zainteresowanie tematyką emigracyjną. Poprzez kreacje bohaterów literackich, niezależnie od ich narodowości, opowiada on o świecie, bezpośrednio nie ujawniając przy tym własnego stanowiska²⁸. Przedstawia proces emigracji, akcentuje problematykę utraconej ojczyzny, języka, tożsamości kulturowej, odwołuje się do problemów społecznych w Anglii i Związku Radzieckim, wprowadza motywy utraconego domu²⁹.

Zinowij Zinik jako repatriant, dobrowolny emigrant nie wykorzystuje uzyskanej poza granicami ojczyzny swobody literackiej do dysydenckiej walki z totalitarnym aparatem państwa sprawującym władzę w Związku Radzieckim. Za pomocą groteski i absurdu przedstawia panujące realia swoich dwóch ojczyzn, wytyka wady mentalności obu narodów, prezentując obyczaje, tradycje czy poglądy polityczne, ale także zwraca uwagę na powody i konsekwencje wynikające ze zderzenia dwóch różnych kultur i problemów wywołanych odrzuceniem wartości państwa przyjmującego. Twórca określany jako fantast i humorysta w powieści

²⁸ Л. Шевченко, *Россия, Запад и эмиграция в сборнике Зиновия Зиника «Эмиграция как литературный прием»*, „Polilog. Studia Neofilologiczne” 2022, nr 12, s. 133.

²⁹ С. Трунин, *Феномен эмигрантской литературы в современной публицистике (сборник эссе Зиновия Зиника «Эмиграция как литературный прием»)*, «Журналистика» 2012, № 14, с. 401.

Grzybowstąpienie podkreśla wartości moralizatorskie³⁰. Fabuła opowiadająca groteskową historię małżeństwa Rosjanina i Angielki w rzeczywistości stanowi obraz nieszczęśliwej pary Cleo i Konstantego. Pojawiające się między nimi problemy są wynikiem bariery językowej, a z kolei język jest nieodłączną częścią kultury danego narodu. Para, posiadająca odmienne zbiory wartości moralnych będące wynikiem wychowania w dwóch różnych ustrojach — kapitalistycznym i socjalistycznym — doświadcza różnic poglądów politycznych oraz trudności w rozumieniu i przestrzeganiu zasad życia społecznego w państwie przyjmującym. Z kolei zastosowanie pierwszoosobowej narracji pełniącej funkcję *porte-parole* autora umożliwia podsumowanie losów tragicomicznego małżeństwa. Pomimo przeciwności losu, które emigranci spotykają na swojej drodze, są w stanie je przezwyciężyć, zaadaptować się w obcym państwie dzięki przyjęciu jego kultury, ale nie tracąc ojczystej tożsamości.

Bibliografia

- Bazyłow L., Wieczorkiewicz P., *Historia Rosji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2005.
- Duda K., *Przestrzeń fizyczna i bariery mentalne w doświadczeniu emigrantów rosyjskich („Grzybowstąpienie” Zinowija Zinika)*, „Politeja” 2019, t. 16, nr 1 (58), s. 377–388.
- Duda K., *Zinowij Zinik (Rosjanin na emigracji)*, w: *Kultura literacka emigracji rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej XX wieku. Konteksty — estetyka — recepcja*, red. A. Woźniak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 341–353.
- Emigracja i tamizdat. Szkice o współczesnej prozie rosyjskiej*, red. A. Drawicz, L. Suchanek, Universitas, Kraków 1993.
- Grzybowski R., *Moralność komunistyczna jako konstytutywny składnik osobowości nowego człowieka (homo sovieticus)*, „Pedagogika. Studia i rozprawy” 2018, nr 2 (26), s. 325–339.
- Gwiżdż M., *Aleksandra Zinowiewa koncepcja istoty „homo sovieticus”: wymiar psychologiczno-antropologiczny*, w: *Kultura rosyjska w ojczyźnie i diaspory: księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Lucjanowi Suchankowi*, T. 2, red. K. Duda, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 155–164.
- Kasack W., *Leksykon literatury rosyjskiej XX wieku*, przeł. B. Kodzis, Ossolineum, Wrocław 1996.
- Parniewski W., *Homo sovieticus (A. Zinowjew, M. Heller, J. Tischner)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria” 1995, nr 37, s. 135–151.
- Wołodźko A., *Pasierbowie Rosji: o prozaikach trzeciej emigracji*, Warszawska Oficyna Wydawnicza „Gryf”, Warszawa 1995.
- Алексеева Л.М., *История инакомыслия в СССР. Новейший период*, Московская Хельсинкская группа, Москва 2012.

³⁰ *Литература русского зарубежья (1920–1990)*, ред. С.С. Васильева, А.В. Млечко, О.А. Павлова, А.И. Смирнова, Флинта, Москва 2012, с. 445.

- Байбатырова Н.М., *Советская система в отражении публицистики авторов «третьей волны» русской эмиграции*, «Актуальные вопросы современной филологии и журналистики» 2019, № 3 (34), с. 69–75.
- Барковская Н.В., Юркина А.Н., «С полурусского, полузабытого...»: *Выбор языка как психологическая проблема эмигранта*, «Филологический класс» 2016, № 3 (45), с. 58–62.
- Зиник З., *Руссофобка и фунгофил*, РУССЛИТ, Москва 1991.
- Кацман Р., *Русско-израильская литература и «чудовищный двойник» (случай Зиновия Зиника)*, „Iudaica Russica” 2023, nr 2 (11), с. 1–24.
- Латынина М.И., Хренова Н.Ф., *Национальные аспекты менталитета англичан*, «Инновации в науке» 2018, № 11 (87), с. 14–16.
- Литература русского зарубежья (1920–1990)*, ред. С.С. Васильева, А.В. Млечко, О.А. Павлова, А.И. Смирнова, Флинта, Москва 2012.
- Минеева И.Н., *Эмиграция как сюжет в современной русской литературе (З. Зиник и К. Кобрин)*, «Вестник СПбГУ» 2014, № 4, с. 96–104.
- Никитина К., интервью с З. Зиником, *Зиновий Зиник: Я может быть, и уехал, чтобы быть иностранцем*, Журнал Зима, 07.04.2015, <https://zimamagazine.com/2015/04/zinovij-zinik/> [20.08.2024].
- Сергеева А.В., *Русские: стереотипы поведения, традиции, ментальность*, Флинта наука, Москва 2020.
- Трунин С., *Феномен эмигрантской литературы в современной публицистике (сборник эссе Зиновия Зиника «Эмиграция как литературный прием»)*, «Журналистика» 2012, № 14, с. 400–403.
- Шарипова З.Р., *Национальные черты характера англичан, русских и башкир в формировании этнокультурной компетенции*, «Вестник науки» 2022, № 11 (56), с. 177–182.
- Шевченко Л., *Россия, Запад и эмиграция в сборнике Зиновия Зиника «Эмиграция как литературный прием»*, „Polilog. Studia Neofilologiczne” 2022, nr 12, с. 125–139.